

ТКАЧЕНКО Леонід Пилипович

(Вибір «із двох зол ...», або в жорнах тоталітарних режимів)

Народився в 1895 році на Слобідській Україні, в селі Кошари Курської губернії (тепер – у межах обласного центру Росії, – міста Белгорода), в сім'ї православного священика.

У 1919 р. закінчив Київську духовну академію; кандидат богословських наук. Але до богослужіння, у зв'язку з подіями революційного часу, за його словами, так і не приступив.

За його власноручними показами [1], у 1918-1920 роках викладав географію в школах Києва, а з 1920 по 1925 р. – Полтави. У 1926-1929 рр. – викладач географії Української військово-підготовчої школи (УВ-ПШ), яка була передислокована із Харкова до Полтави й розміщувалася в будівлях колишнього Кадетського корпусу. Ця робота була зарахована йому, як служба в армії.

Після демобілізації, впродовж 1929-1941 років працював у Полтавському педінституті і його попередниках (ПНО, ПСВ), закінчивши в 1930 р. (екстерном) Харківський інститут народної освіти.

Перша посада, яку Л.П. Ткаченко займав в ПНО – викладач географії на новоствореному денному робітфаці (з 15.10.1929 р.). Він відразу ж подав рапорт про те, що при проробці курсу географії в інституті бракує потрібних карт (йому було запропоновано скласти кошторис на їхнє придбання). В 1930/1931 н.р. він працює в штаті кафедри політекономії (указаний відповідальним за соціально-економічний кабінет історико-економічного відділу ПСВ). У наступному 1931/1932 н.р. ця кафедра перетворена на кафедру економіки (після переходу О.М. Колонтая на кафедру хімії, штатний доцент Л.П.Ткаченко викладає курс «Економічна географія»). Цю ж дисципліну він викладає на вечірньому й денному робітфаках. В 1932/1933 н.р. «Економічна географія» була в числі загальнообов'язкових для студентів денної і заочної форм навчання на усіх відділеннях ПСВ.

З перетворенням ПСВ на педінститут на початку 1933 р., він продовжує працювати на кафедрі економіки й викладати економічну географію для студентів історичного та економічного відділів. У 1934/1935 н.р. переходить на кафедру історії, де викладає ще й курс історичної географії. У кінці березня 1935 р. в інституті працює компартійна комісія, за результатами якої змінене керівництво, а Л.П.Ткаченку висунуте звинувачення за посилення на праці зарубіжного економіста Рубіна. Але з роботи його не звільнили.

У зв'язку з тим, що історичний факультет був закритий, із вересня 1935 р. по жовтень 1937 р. він працює в.о. доцента кафедри біології природничого факультету, де викладає курси фізичної географії, геології та мінералогії; завідує ка-

бінетом географії і геології. З відкриттям у 1936 р. учительського інституту викладає там фізичну географію на вечірньому природничому відділі.

В 1935-1937 рр. авторитет і роль Л.П.Ткаченка підвищуються. Він тимчасово виконує обов'язки заступника директора з учбової частини; понад рік був виконувачем обов'язки декана природничого факультету. Але у серпні-вересні 1937 р. відбувся черговий компартійний «погром» Полтавського педінституту. Від ректора Онісіна міськком партії вимагає звільнити всіх деканів, але він не погоджується на це. Та коли 15 жовтня 1937 р. газета «Більшовик Полтавщини» опублікувала статтю Г.Михайленко «До кінця розтрошити вороже охвістя в педінституті», в якій згадується прізвище Ткаченко — можна тільки здогадуватися, який стрес він пережив (за тих часів така публікація майже неминуче означала не тільки звільнення з роботи, але й арешт і розстріл).

Та й на цей раз Л.Ткаченко заарештований не був. Він неодноразово викликався свідком у справах заарештованих колег, і, мусимо сказати, що тримався достойно (говорив, що знає того-то, як хорошого фахівця).

25 жовтня 1937 р. його звільнено з посади декана природничого факультету, а з 1 листопада він переходить на посаду в.о. доцента новоутвореної кафедри зоології, де викладає геологію і мінералогію для студентів-природничиків педінституту й учительського інституту (в т.ч. вечірнього й заочного відділів).

За два роки потому ситуація дещо заспокоїлася, і 1.09.1939 р. Л.П. Ткаченко знову був призначений на посаду декана природничого факультету, продовжуючи працювати на ставку, як географ, на кафедрі зоології. На цих посадах він пропрацював наступні 2 роки – аж до німецької окупації Полтави.

Про досить часті зміни напрямів діяльності Л.П. Ткаченка, як викладача ІНО, ІСВ, ПДІ дають уяву Накази директора закладу [2]. Такі зміни не є виключенням для 1920-х – 1930-х років, коли підготовка фахівців у педвузах ще не була достатньою мірою спеціалізована. Разом з тим, вони свідчать про універсальність і всебічність самопідготовки п. Ткаченка, як викладача, і про дефіцит в інституті фахівців-географів.

Крім роботи в педінституті, у 1930-х Л.П.Ткаченко за сумісництвом читав лекції в декількох середніх спеціальних і вищих навчальних закладах Полтави (військово-політичних курсах, а потім - школі, на яку була перетворена УВ-ПШ; тракторному училищі, яке також розміщувалося в будівлях Кадетського корпусу; технологічному інституті м'ясної промисловості тощо).

У нас немає інформації про його наукові праці. Скоріш за все, він і не намагався займатися наукою, а був добросовісним викладачем досить різних навчальних дисциплін. В його плані наукової роботи на 1941 н.р. тема досліджень сформульована: «Полтавська область» (вивчення літературних джерел, статистичних даних, матеріалів експедиції Докучаєва, матеріалів музею тощо)[3].

Як пізніше зазначив на слідстві один із свідків, Л.П. Ткаченко був «... у великій пошані серед професорського складу м. Полтави. Тому йому більше, ніж будь-кому довіряли» [1, с. 54].Л.П. Ткаченко уцілів і зумів адаптуватися до нових соціальних умов в роки революції й громадянської війни, вижити в штормові 1930-ті. За роки роботи в педінституті він не був помічений в активній громадсько-політичній роботі, не був членом партії. Але його долю перемолола війна...

Отримавши дозвіл на евакуацію (щоправда, лише 16.09.1941 р.) він не виїхав із сім'єю з Полтави, яка 18 вересня була зайнята німецькими військами. Сам він пояснював на допиті: «Не встиг...». Проте, наступна діяльність його і не такого вже й малого числа викладачів педінституту, які не виїхали в евакуацію, скоріше, свідчить про інше. Забігаючи наперед, процитуємо відповідь Л.Ткаченка на запитання слідчого: «Які причини послужили тому, що Ви стали на шлях зради соціалістичної Батьківщини?»[1, с. 39].

— «Причиною цього була війна. Перші успіхи німецької армії, стрімке просування німців углиб країни дуже сильно на мене подіяли, і я прийшов до висновку, що радянська влада не утримається. Інших причин у мене не було».

Відразу ж після входження до Полтави, німецька військова адміністрація зобов'язала містян з'явитися для реєстрації. Як згадують інші викладачі, Л.П. Ткаченко з'явився одним із перших. Скидається на правду, що при реєстрації він продемонстрував вже згадувану статтю в газеті «Більшовик Полтавщини» за 1937 рік, стверджуючи, що був репресованим. У подальших розмовах із колишніми колегами він заявляв, що був ображений на радянську владу, й після статті очікував тоді на арешт. «Радянська влада – це тюрма, в якій фільтруються люди» [1, с. 44].

Його колишній завідувач кафедри (а в роки війни – підлеглий) Т.У. Малахов на слідстві сказав, що Ткаченко нібито сам з'явився в німецьку комендатуру з пропозицією послуг (на що той заперечив). Як би там не було, але 29.09.1941 р. Ткаченко Л.П. був призначений директором Полтавського педінституту (фактично ж – зберігачем його майна, а також завідувачем ботанічного саду й гравіметричної обсерваторії, приєднаної до інституту). За це йому була призначена не мала зарплатня в сумі 1000 карбованців. В одному із перших номерів нової обласної газети «Голос Полтавщини» (відповідальним редактором якої був професор педінституту Г.Ващенко, але фактично керував німець Вагнер), Ткаченко пише, що інститут до занять готовий, оскільки відступаючі більшовики не встигли вивезти бібліотеку й наочні посібники. Але Гітлер був категорично проти вищої й навіть середньої освіти на окупованих східнослов'янських землях. Тому заняття, звичайно ж, не розпочалися, а інститут формально проіснував рік, до вересня 1942 р., коли Ткаченко передав його господарство завгоспові В.Є.Кізіму.

До Л.Ткаченка спочатку виявлялась недовіра з боку Полтавської міської управи, зокрема її голови Ф.Борківського, та керівників місцевої поліції – колишнього працівника ботсаду і лаборанта кафедри ботаніки педінституту П.Дейнеки та випускника О.Дигаса, пов'язаних із оунівцями–мельниківцями (аж до їхньої страти в березні 1942 р.). Зокрема, його викликали на допит і пригадали читання лекцій у військово-політичній школі НКВС. Щоб «замолити гріхи», Ткаченко добровільно пише статтю антирадянського спрямування в газету «Голос Полтавщини», стверджуючи, що німці принесли в Україну культурну європейську владу; підтримує тісні контакти з керівником освіти німецької військової адміністрації, колишньою викладачкою німецької мови в Полтаві Ф.Е.Тірель. Коли у вересні 1942 р. військову адміністрацію змінила цивільна, й педінститут був закритий остаточно, Л.Ткаченко зайняв місце Фріги Тірель, і був призначений на посаду шкільного інспектора при бургомістрові Полтави П.Галаніну, та одночасно – завідувачим (начальником) міського відділу народ-

ної освіти. Цю посаду він займав до кінця німецької окупації Полтави у вересні 1943 р. Добросовісно виконував розпорядження керівника освіти Полтавського гебіту Ф.Тірель і бургомистра. Звинувачення в суттєвих злочинах проти населення на слідстві підтвердження не знайшли. У цей період під керівництвом Ткаченка працювали на посадах інспекторів колишні викладачі педінституту: філолог Є.М.Кудрицький (був його заступником), Ф.І.Пошивайло (автор підручників для учнів 2 і 3 класів, виданих у Полтаві в 1942 р.); завідувачі різних шкіл.

Наприкінці лютого 1942 року на базі Полтавського сільськогосподарського інституту відкрилася сільськогосподарська школа з трирічним терміном навчання, яка мала готувати молодших агрономів і зоотехніків. Директором школи німці призначили професора В.І.Упорова — теж близького знайомого Л.П. Ткаченка по роботі в педінституті. Із часу відкриття школи й до кінця німецької окупації Полтави Л.П.Ткаченко вів там спочатку заняття з економічної географії, а пізніше – метеорології.

За своїм походженням і вихованням, Л.П. Ткаченко звичайно не сприймав тоталітарні ідеології – ні більшовицьку, ні нацистську. Швидше негативно ставився і до українських національних рухів (характерна деталь: в залежності від ситуації, називає себе то українцем, то росіянином; по Пилиповичем, то Філіпповичем). Але він із задоволенням сприйняв масове відкриття німцями православних церков, і маючи відповідну освіту, став не тільки прихожанином, але й членом Полтавської єпархіальної управи Української автономної православної церкви (УАПЦ), відновленої в серпні 1941р. у Почаєві, та головою її пасторських курсів у Полтаві. Читав також проповіді у Преображенському соборі (зараз на його місці – центральний ринок). Одну із них він розпочав словами: «Православні браття й сестри во Христі! Жидо-більшовицька влада впродовж 23 років не дала нам можливості вільно воздати належне Богові...» [1, с. 53-54].

За кілька днів до приходу радянських військ, у вересні 1943 р. німецька адміністрація запропонувала Л.П. Ткаченку із сім'єю (дружиною й двома дочками) евакуюватися з Полтави до Львова, а далі – до Відня. Проте він доїхав тільки до станції Радивилів і направився в м. Почаїв, до Лаври, куди був евакуйований німцями єпископ УАПЦ Полтавський і Лубенський Веніамін (С.В.Новицький). Зі слів на допиті можна зрозуміти, що у Л.Ткаченка були якісь сподівання на те, щоб влаштуватися при Почаївській лаврі. Проте, в останні місяці німецької окупації діяльність УАПЦ була обмеженою (а при радянській владі вони перестала існувати). За даними слідства, із вересня 1943 по березень 1944р. Л.П. Ткаченко в будь-якій установі не працював. Життя за кордоном, яке обрали для себе деякі більш національно свідомі колишні викладачі педінституту, його не влаштовувало. Він вирішив залишитися в Україні, і сподіватися на...

Після приходу радянських військ у кінці березня 1944 р. зареєструвався як учитель (мав довідку про те, що працював на посаді викладача полтавської сільськогосподарської школи). Тому 1.04.1944 р. був призначений на посаду завідувача методичним кабінетом відділу освіти Почаївського району Тернопільської області, а з 22.04.1944 – завідувачем відділу. Але при перевірці перед затвердженням на посаду був викритий і затриманий 12.05.1944 р.

Слідство йшло за характерним для того часу сценарієм. Слідчі намагалися інкримінувати Ткаченкові статті, які «тягнули» чи не найвищу міру покарання: участь у розправах над мирними жителями, в т.ч. насильницькому вивозі до Німеччини; зв'язок з організацією українських націоналістів (по жодному із цих звинувачень докази знайдені не були). В свою чергу, звинувачуваний якимось намагався применшити рівень співробітництва із німецькою окупаційною владою (наприклад, «зменшити» посади, які обіймав; кількість статей у газеті тощо). Врешті решт, слідство досягло більш-менш об'єктивних результатів.

21.10.1944 р. на закритому засіданні Військового трибуналу військ НКВС Полтавської області Л.П. Ткаченко за статтями 54-1«а», 54-10, ч.2 КК УРСР був засуджений до 10 років позбавлення волі з наступним обмеженням у правах на 5 років, та з конфіскацією всього належного йому майна (без права оскарження). Його подальшу долю встановити не вдалося (на наш запит в Головний інформаційно-аналітичний центр Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації надійшла відповідь № 34/5-132 від 25.01.2014 р. про те, що він, очевидно, був направлений в один із таборів колишньої Комі АРСР).

Із супровідних матеріалів до справи видно, що вона переглядалася в 1955 р. (очевидно, на предмет можливої реабілітації), та в кінці 1993 року – органами прокуратури й обласним судом, яким Л.П.Ткаченко реабілітований за політичною статтею – знято звинувачення в антирадянській агітації (54-10, ч.2 КК), а по першій статті справа перекваліфікована на ст. 54-3 КК України (зносини з іноземною державою з ворожою метою), яка не дає права на реабілітацію. Як зазначають фахівці, якби перегляд справи відбувся не в пострадянський час, можливо б Л.П. Ткаченко був би реабілітований повністю.

Джерела інформації:

1. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області. – Справа 6482.
2. Архів ПНПУ імені В.Г. Короленка. Накази директорів за 1931-1941 рр.
3. Державний архів Полтавської області. – Ф. 1507. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 3.

ПРОХОРОВА Лідія Іванівна

Народилася 18.01.1880 року в м. Полтава, у сім'ї інженера шляхів сполучення. В 1898 р. закінчила Віленську жіночу гімназію; в 1912 р. – єдиний в Російській імперії вищий навчальний заклад для жінок — Санкт-Петербурзькі вищі жіночі курси (Бестужевські), історико-філологічне відділення, за спеціальністю «історія і географія»; в 1914р. – однорічні педагогічні курси при Київському Учбовому окрузі по відділу географії з правом викладання в середніх навчальних закладах.

Трудову діяльність, як учитель географії, розпочала у 1913 році в Києві, в Жіночому комерційному училищі Київського товариства викладачів, в якому працювала до серпня 1915 року. Із 1914 по 1916 р. викладала також у двох київських жіночих приватних гімназіях (О.Н.Яновської і А.В.Жекуліної).

З кінця 1916 до початку 1918 р. викладає географію в Петрограді (спочатку в Другому жіночому 4-х класному училищі, потім – Володимирському вищому початковому училищі).